

The Semantics of Resistance and an Examination of its Scope of Validity

Hojjat Lotfi Qaramaleki¹ and Morteza Medahi²

1. Corresponding Author, PhD student in Muslim Social Sciences, Faculty of Social Sciences, University of Religions and Denominations, Qom, Iran. Email: hojjatqaramalki@gmail.com
2. Associate Professor, Department of International Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran. Email: m.maddahi@urd.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 15 Nov 2025
Received in revised form 26
Dec 2025
Accepted 07 Feb 2026
Published online 21 Mar 2026

Keywords:

Resistance studies, resistance typology, selective resistance, the good and bad of resistance, instrumental resistance.

ABSTRACT

Understanding resistance depends on the correct examination of the concept and nature of resistance, and until the nature of resistance is clarified, the distinguishing feature of resistance from other concepts and objective instances that have common aspects with resistance will not be clear and distinct, concepts such as patience, natural and involuntary resistance, the monopoly of the concept of resistance in jihad, and teleology of resistance that have common features with the concept of resistance, but it must be clarified whether resistance is generally synonymous with these concepts or whether resistance has differences and differences with these concepts that need to be examined. This research aims to examine the concept and nature of resistance, explain the semantic realm of resistance and examine its differences from other concepts. This research, relying on conceptualism in a descriptive-analytical and library method, has examined the nature of resistance and its distinct and different dimensions and characteristics from other concepts. The findings show that resistance, unlike concepts such as patience, has a practical emergence and manifestation; if resistance is carried out voluntarily and consciously, it deserves praise and blame (moral goodness and ugliness); Praiseworthy resistance is conscious and intelligent resistance that is conscious and purposeful and is based on preserving and strengthening capabilities. This resistance is also merely a tool for preserving interests and achieving goals.

Cite this article: Lotfi Qaramaleki, H., & et al. (2026)., The Semantics of Resistance and an Examination of its Scope of Validity. *Journal of International Studies of Resistance*, 1 (1).77 - 93. DOI: <https://doi.org/10.22091/jisr.2026.14882.1022>

© The Author(s)
DOI: 10.22091/jisr.2026.14882.1022

Publisher: University of Qom

EXTENDED ABSTRACT (OpenAI, 2025)

Introduction

Examining the nature and concept of resistance helps us better understand this category and clarifies the distinction between the concept of resistance and other concepts that are, in some way, considered synonymous with resistance in meaning or in conventional usage. The conceptualization of resistance and the study of its scope of truth and domain of instances clarifies for us the distinguishing features of the concept of resistance from concepts such as patience (Sabr), which is somewhat similar to resistance in terms of standing firm against hardship. Furthermore, redefining the concept of resistance and delimiting its scope of truth specifies and determines for us the concept of natural and involuntary human steadfastness. Understanding the nature of resistance acquaints us with its essential properties and accidents, clarifying whether the reality of resistance is a natural, non-voluntary, and involuntary reaction, or whether resistance is a broader reality encompassing voluntary reaction as well. In addition, understanding resistance clarifies for us its points of distinction from a concept like Jihad, given that in conventional usage, resistance is sometimes considered synonymous with the concept of Jihad and war. Also, in the conceptual examination of conscious and voluntary resistance, we become familiar with the characteristics of voluntary and conscious resistance, such as its praiseworthiness or blameworthiness, so that we can avoid error in the realm of practice and have good and correct resistance that leads us to our desired outcomes and goals.

The distinguishing feature of this article from other research is that the present study, by examining the concept and nature of resistance and investigating its points of distinction from concepts like patience (Sabr) and Jihad, as well as by dividing resistance into praiseworthy and blameworthy, examines the characteristics of good and bad resistance and explains what constitutes good and intelligent resistance. In other research conducted in the field of resistance, the essence of resistance—whether it is a voluntary matter or whether resistance can be described as praiseworthy or blameworthy—has not been investigated. Rather, by examining the concept of resistance, they have mostly addressed its various political and social functions, and other concepts such as patience (Sabr), which have semantic overlap with resistance, have been examined.

Research Questions

The issues and questions that this research examines and analyzes are:

- A. What is the meaning of resistance, and what concepts does its semantic realm include?
- B. What distinguishing features does resistance have from its synonymous concepts?
- C. Regarding moral goodness and ugliness, what are the limits and characteristics of voluntary resistance?

Theoretical foundations of research

The present study, aiming at the conceptualization of "resistance" (Muqawama) and determining its semantic domain, bases its theoretical framework on the etymological and semantic analysis of this term in lexical sources, religious texts (the Quran and narrations), and conventional usage. Utilizing the semantics of the root "q-w-m" in Arabic, which implies "practical action and rising to undertake a task," this framework defines resistance as a self-aware, psychological state accompanied by will and determination, manifesting in actual and practical action. Accordingly, resistance is distinguished from the concept of patience (Sabr), which merely denotes endurance and self-restraint; because resistance, in addition to endurance,

requires practical action to confront the adversary and change difficult circumstances. Furthermore, this framework, citing Quranic verses (such as Al-Inshiqaq: 6, Al-Balad: 4, An-Najm: 39-40) and the interpretations of thinkers like Allameh Tabatabai, considers human natural life to be accompanied by hardship and toil, and explains resistance as humanity's conscious action against these hardships to achieve individual and collective goals.

In this theoretical framework, based on the criterion of "awareness and free will," resistance is divided into two types: "natural and existential" (shared between humans and other beings) and "voluntary and conscious" (specific to humans). Due to its basis in cognition, will, and choice, voluntary resistance is subject to moral qualification of good and evil and is deserving of praise or blame. This type of resistance can itself be divided into "individual" and "collective" based on the scope of the agent. The most significant theoretical innovation of this research is the division of voluntary resistance into "good resistance" and "bad resistance" based on the criterion of "justice and moderation"; meaning that resistance is praiseworthy and intelligent when it is employed in its correct position and context, free from excess and negligence. Additionally, by presenting the theory of "resistance as an instrument," the research introduces it not as an end in itself, but as a means to preserve internal capabilities (such as independence and self-reliance) and external capabilities (such as interaction with allies) and to achieve sublime goals. In this view, any reaction (whether defensive, offensive, or interactive) that leads to the strengthening of capabilities is an instance of intelligent resistance. Conversely, a reaction that weakens capabilities and distances one from goals is considered blameworthy and unintelligent resistance

Methodology

This research, relying on the semantics and conceptual examination of "resistance" (Muqawama) through etymological sources, religious texts, and conventional usages, has employed a descriptive-analytical and library-based method. It has investigated the nature of resistance and its distinct dimensions and characteristics, differentiating it from other concepts that may share certain semantic aspects with the concept of resistance.

Results

The findings obtained from the conceptual examination of "resistance" (Muqawama), based on etymological sources, religious texts, and a comparison of this concept with other related concepts, are as follows:

- A. Linguistically and in common usage, resistance means standing firm and confronting an adversary. It is broader than the concept of war and includes non-war contexts as well.
- B. Resistance is manifested in actual and practical action, and in this regard, it is distinct from the concept of patience (Sabr).
- C. If resistance is based on free will, choice, and awareness, it is deserving of praise or blame and is characterized as good or evil. Thus, it is distinct from involuntary or existential resistance, which is not subject to moral qualification.
- D. Resistance is not a goal in itself, but rather a tool and means to protect predefined interests and goals. This excludes the notion where resistance is considered a goal in itself.
- E. Good and praiseworthy resistance is that which is conscious, purposeful, and serves as an instrument to preserve and strengthen internal and external capabilities in order to achieve objectives.

Accordingly, resistance, meaning standing firm and confronting an adversary, must be a matter of choice, conscious, purposeful, and manifest in practical action. Because it is a voluntary act based on choice and awareness, it is subject to praise or blame. Resistance is praiseworthy and intelligent when its criterion is steadfastness and the preservation of determined goals and interests. In such resistance, it acts as an instrument for preserving capabilities and achieving the goal. Therefore, the moral value of resistance depends on its role in preserving goals and strengthening interests. Should resistance harm the preservation and strengthening of these goals, it would be considered blameworthy.

مفهوم‌شناسی مقاومت و بررسی قلمرو صدق آن

حجت لطفی قراملکی^۱ و مرتضی مداحی^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری دانش اجتماع مسلمین، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران. رایانامه: hojjatqaramalki@gmail.com

۲. استادیار گروه شیعه‌شناسی، دانشکده مطالعات اسلامی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران. رایانامه: m.maddahi@urd.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	مفهوم «مقاومت» که ریشه در تجربیات تاریخ انقلاب اسلامی ایران دارد، طی دهه‌های اخیر توجهات فراوانی را در سطح داخلی و جهانی به خود جلب کرده و موجب جریان‌سازی فکری و عملی شده است. حرکت مقاومت، برای تحقق اهداف خود، نیازمند درک دقیق مفهوم شناسی آن، تعیین حدود و ویژگی‌هایش، و تمایز آن از مفاهیمی چون جنگ و جهاد است. بررسی این مفهوم به‌عنوان یک مقوله اسلامی و شیعی، مستلزم کاوش در متون دینی مانند قرآن و روایات است تا اشکال و گونه‌های مختلف مقاومت شناسایی شوند. همچنین، حسن و قبح مقاومت به‌عنوان یک فعل اختیاری و انتخابی باید مورد تحلیل قرار گیرد. در نهایت، مقاله به این پرسش می‌پردازد که آیا مقاومت، با توجه به شاخصه‌ها و ویژگی‌های مطرح شده، خود، یک هدف محسوب می‌شود یا ابزاری برای دستیابی به اهداف دیگر است. این تحقیق با تکیه بر مفهوم شناسی به روش توصیفی - تحلیلی و کتابخانه‌ای، به بررسی ماهیت مقاومت و ابعاد و ویژگی‌های متمایز و متفاوت آن با دیگر مفاهیم پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهند که مقاومت بر خلاف مفاهیمی چون صبر دارای ظهور و بروز عملی است؛ مقاومت اگر از روی اختیار و آگاهی صورت گیرد، استحقاق مدح و ذم (حسن و قبح اخلاقی) دارد؛ مقاومت ممدوح، مقاومت آگاهانه و هوشمند است که آگاهانه و هدفمند بوده و بر اساس حفظ و تقویت توانمندی‌ها صورت می‌پذیرد، همچنین این مقاومت صرفاً ابزاری برای حفظ منافع و رسیدن به اهداف است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۲۴	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۰/۰۶	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۸	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱	
کلیدواژه‌ها: مقاومت‌شناسی، گونه‌شناسی مقاومت، مقاومت انتخابی، حسن و قبح مقاومت، مقاومت ابزاری.	

استناد: لطفی قراملکی، حجت و دیگران. (۱۴۰۵). «مفهوم‌شناسی مقاومت و بررسی قلمرو صدق آن». مطالعات بین‌المللی مقاومت. دوره ۱. شماره ۱. صص:

<https://doi.org/10.22091/jisr.2026.14882.1022>. ۷۷-۹۳

۱. مقدمه

بررسی ماهیت و مفهوم مقاومت ما را در شناخت بهتر این مقوله کمک می‌کند و وجه اختلاف مفهوم مقاومت را از مفاهیم دیگری که به‌نوعی در مفهوم یا در استعمالات عرفی با مقاومت مرادف تلقی شده‌است را روشن می‌کند. مفهوم‌شناسی مقاومت و بررسی قلمرو صدق و دایره‌ی مصداقی آن ما را به تشخیص وجه امتیاز مفهوم مقاومت از مفاهیمی چون صبر که به‌نوعی از جهت ایستادگی در برابر سختی با مقاومت یکسان است روشن می‌کند، همچنین بازتعریف مفهوم مقاومت و تحدید قلمرو صدق این مفهوم ما را با مفهوم ایستادگی طبیعی و غیرارادی انسان مشخص و معین می‌نماید. شناخت ماهیت مقاومت ما را با احکام و عوارض ذاتی آن، آشنا می‌کند و روشن می‌سازد که حقیقت مقاومت آیا یک واکنش طبیعی و غیراختیاری و غیرارادی است، یا اینکه مقاومت یک حقیقت اعم بوده و شامل واکنش اختیاری نیز می‌شود؟ علاوه‌بر این شناخت مقاومت ما را به وجوه تمایز مقاومت با مفهومی مانند جهاد روشن می‌کند که در استعمالات عرفی گاهی مقاومت را منحصر در مفهوم جهاد و جنگ تلقی می‌کنند. همچنین در بررسی مفهومی مقاومت آگاهانه و اختیاری، ما با ویژگی‌های مقاومت اختیاری و آگاهانه مانند حسن و قبیح این مقاومت آشنا می‌شویم تا بتوانیم در ساحت عمل از خطا به دور باشیم و مقاومت حسن و درستی داشته باشیم که ما را به مطلوب و اهدافمان برساند.

وجه تمایزی که این مقاله با سایر پژوهش‌ها دارد این است که در تحقیق پیش‌رو با بررسی مفهوم و ماهیت مقاومت و بررسی وجه افتراق آن با مفهومی مانند صبر، جهاد و همچنین با تقسیم مقاومت به حسن و قبیح، شاخصه‌های مقاومت خوب و بد مورد بررسی قرار می‌گیرد و مقاومت خوب و هوشمندانه را توضیح و تبیین می‌کند. در سایر تحقیقاتی که در زمینه مقاومت صورت گرفته شده‌است، ذات مقاومت از جهت اینکه مقاومت امری اختیاری است یا اینکه مقاومت می‌تواند توصیف به حسن یا قبیح شود، مورد بررسی واقع نشده‌است؛ بلکه با بررسی مفهوم مقاومت بیشتر به کارکردهای سیاسی، اجتماعی و گوناگون آن پرداخته شده و سایر مفاهیمی از قبیل صبر که با مقاومت ترادف معنایی دارد مورد بررسی قرار گرفته شده‌است.

۱-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش

این موضوع از این جهت قابل اهمیت است که ما را در شناخت ماهیت مقاومت کمک می‌کند و مرزهای معنایی مقاومت را از غیر خود مشخص می‌سازد، همچنین جایگاه مقوله آگاهی و انتخاب را در مقاومت برای ما روشن می‌سازد، و با شناخت اقسام مقاومت به حسن و قبیح و علم به ویژگی‌های هر یک از آن می‌توان در ساحت عمل از خطا، اشتباه و انحراف در جریان مقاومت به دور ماند.

۱-۲. پرسش‌های پژوهش

مسائل و پرسش‌هایی که این تحقیق به بررسی و واکاوی آن می‌پردازد:

۱. مقاومت به چه مفهومی است و قلمرو معنایی آن چه مفاهیمی را شامل می‌شود؟

۲. مقاومت دارای چه ویژگی‌های متمایزی با مفاهیم هم‌معنای خود است؟

۳. مقاومت اختیاری از جهت حسن و قبح، دارای چه حدود و ویژگی‌هایی است؟

۱-۳. روش پژوهش

این تحقیق با تکیه بر مفهوم‌شناسی و بررسی مفهومی مقاومت از طریق منابع واژه‌شناختی و منابع دینی و استعمالات متعارف به روش توصیفی - تحلیلی و کتابخانه‌ای، به بررسی ماهیت مقاومت و ابعاد و ویژگی‌های متمایز و متفاوت آن با دیگر مفاهیمی که از جهتی دارای وجوه معنایی مشترک با مفهوم مقاومت هستند، پرداخته است.

۱-۴. پیشینه پژوهش

مفهوم مقاومت در عصر معاصر، کارکردهای مختلفی در عرصه‌های گوناگون سیاسی، نظامی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی داشته و با رهنمودهای مقام معظم رهبری تبدیل به حرکت و گفتمان در جهان اسلام به خصوص کشورهای حامی جبهه مقاومت شده‌است، در بررسی پیشینه این موضوع، پژوهش‌های مختلفی به بررسی مفهوم و ماهیت مقاومت پرداخته‌اند که از باب نمونه می‌توان به مواردی اشاره کرد، سعید صلح‌میرزایی (۱۳۹۸) در کتاب «اندیشه مقاومت از منظر مقام معظم رهبری»، سید فضل‌الله میر قادری و سید

فضل‌الله کیانی (۱۳۹۸) در مقاله «بن‌مایه‌های ادبیات مقاومت در قرآن»، محمد صادق یوسفی مقدم (۱۳۹۹) در مقاله «جایگاه و اهداف مقاومت اسلامی از دیدگاه مفسران، با تأکید بر آیات جهاد»، فرشاد شریعت و محسن قلی‌پور (۱۴۰۱) در مقاله «تبیین مفهوم مقاومت در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)»، بهزاد قاسمی (۱۴۰۱) در مقاله «شناسایی شاخص‌های مقاومت اسلامی و تأثیر آن بر تمدن نوین اسلامی» و اصغر افتخاری و محمد حکیمی (۱۴۰۰) در مقاله «مختصات الگوی مقاومت اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری» اشاره کرد.

این پژوهش با بررسی مفهوم‌شناختی مقاومت با استفاده از منابع لغوی و استعمالی و آیات قرآن و فرمایشات مقام معظم رهبری، مرزهای معنایی مقاومت را بررسی می‌کند و وجه افتراق مقاومت را از سایر مفاهیمی که به‌نوعی با مفهوم مقاومت یکسان استعمال، معرفی و تلقی شده‌است، مشخص می‌کند، و با تقسیم مقاومت به مقاومت طبیعی و مقاومت اختیاری و آگاهانه، حسن و قبح مقاومت اختیاری را مورد مطالعه و واکاوی قرار می‌دهد.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. مفهوم‌شناسی «مقاومت»

مقاومت از ماده «قوم» است، «قوم» در اصل «در مقابل نشستن و به‌معنای به پا خواستن و انجام دادن است و در امور مادی و معنوی استعمال می‌شود» (مصطفوی، ۱۴۳۰ه، ج ۹: ۳۷۹). مقاومت از باب مفاعله به‌معنای «مبارزه و مقابله کردن در جنگ و غیر آن است» (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۵: ۲۰۱۷؛ حمیری، ۱۴۲۰ه، ج ۸: ۵۶۸۲). در زبان فارسی نیز، مقاومت به‌معنای «ایستادگی کردن با کسی در امری، برابری کردن و ضدیت کردن، آمده‌است» (عمید، ۱۳۸۴: ۱۱۴۷).

در تبیین ماهیت مقاومت باید گفت که مقاومت یک حالت و صفت خودآگاه نفسانی است که نمود و بروز فعلی و عملی دارد، چنانکه صاحب التحقیق نیز در «معنای ماده قوم بر ظهور فعلی و عملی این واژه اشاره کرده‌است» (مصطفوی، ۱۴۳۰ه، ج ۹: ۳۷۹)؛ به عبارت دیگر، مقاومت حالتی است نفسانی که طبق آن در نفس انسان حالت و صفتی ایجاد می‌شود به‌نام «عزم و اراده» (ابن فارس، ۱۴۰۴ه، ج ۵: ۴۳) بر ایستادگی و مقابله با خصم و هر پدیده معارض و مخالف که انسان را تهدید می‌کند، و با ایجاد این حالت در نفس، انسان بر اساس شیوه‌های تهدیدی که از سوی خصم صورت می‌گیرد، مقابله فعلی و عملی اتخاذ می‌شود. بنابراین، اگر مقاومت آگاهانه نباشد یک واکنش فیزیکی و طبیعی خواهد بود که وجه مشترک بین تمام موجودات است که در برابر هجوم و تهدید واکنش نشان می‌دهند؛ ولی مقاومتی که از روی آگاهی است یک واکنشی است که با بررسی تهدیدات صورت می‌پذیرد که بر اساس یک نظام فکری و اعتقادی و برای رسیدن به هدفی در برابر خصم اتخاذ می‌شود، و چنین مقاومتی انسان را به اهداف و آرمان‌های خود می‌رساند.

مقاومت یک حالت درونی و نفسانی صرف، مثل صبر نیست، چون صرف صبر و تحمل خصم، بدون اقدام عملی، در حقیقت تسلیم و پذیرش غلبه خصم است که با معنای مقاومت منافات دارد؛ به عبارت دیگر، صفت نفسانی مقاومت، همان اراده هوشمندانه نفس برای اقدام عملی در برابر خصم است، و این اقدام عملی ممکن است در برابر یک عامل درونی یا بیرونی صورت بپذیرد، به‌عنوان نمونه کنترل چشم و فکر، یا اقدام فعلی برای ایستادگی در برابر شهوات می‌باشد که یک عامل درونی است، یا دفاع عملی از جان و مال و ایستادگی در برابر متجاوز و دشمن یک عامل بیرونی است.

۲-۲. رابطه مفهوم مقاومت با مفهوم جنگ

وقتی واژه مقاومت به‌کار می‌رود شاید اولین مفهومی که از آن به ذهن متبادر می‌شود، مقاومت فیزیکی (نظامی) در برابر مهاجم (دشمن) است، شاید بتوان منشأ این تبادر را کثرت استعمال آن در مسائل نظامی دانست؛ اما مقاومت بر اساس مفهوم و معنای خود (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۵: ۲۰۱۷)، و همچنین غلبه استعمالی خود در دهه‌های اخیر، بر مقاومت در امور غیرنظامی نیز، انصراف پیدا کرده و در این معنای عام تعین پیدا کرده‌است؛ به دیگر سخن، مقاومت یک نوع واکنش آگاهانه و هوشمندانه است که در مقابل هر

نوع تهاجمی اعم از نظامی و غیر آن صورت می‌پذیرد؛ به بیان دیگر، اصل معنای مقاومت ایستادگی و مقابله و مبارزه می‌باشد، و این اصل یک مشترک معنوی است که دارای افراد مختلف بوده، و در همه این افراد همان معنای واحد مقابله و مبارزه را می‌دهد، و هر فردی که این عنوان در او بروز و ظهور پیدا کند، می‌تواند فردی از افراد مفهوم کلی مقاومت باشد، اعم از این که این فرد مصداق یک فرد حقیقی باشد، یا مصداق یک فرد اعتباری مانند مقاومت اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، نظامی، اقتصادی و... باشد؛ می‌توان سخن مقام معظم رهبری بر این مطلب شاهد آورد که فرمودند:

«گاهی جهاد، جهاد سیاسی است، گاهی جهاد فرهنگی است، گاهی جهاد نرم است، گاهی جهاد سخت است، گاهی با سلاح است، گاهی با علم است؛ همه اینها جهاد است؛ اما در همه اینها باید توجه داشت که این جهاد، علیه دشمن است، علیه دشمن بشریت است، علیه دشمنانی است که به اتکاء قدرت خود و زر و زور خود، وجود سنگین و مطامع خودشان را بر بشریت تحمیل می‌کنند» (بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۹۵/۰۹/۲۷).

چنانکه اشاره شد، «جهاد در لغت و ادبیات قرآن تنها بر جنگ اطلاق نشده است» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲هـ، ۲۰۸)؛ بلکه بر هر مقاومت و تلاشی که برای غلبه صورت می‌پذیرد، جهاد اطلاق شده است و با مقاومت مرادف است، بر این اساس مقاومت مفهومی فراتر از امور نظامی دارد.

۲-۳. مفهوم‌شناسی مقاومت در قرآن

باید توجه داشت که زندگی طبیعی انسان همواره همراه با سختی است و در این مسیر، انسان باید به صورت آگاهانه تلاش، مقاومت و مجاهدت کند تا به اهداف خود برسد، چنانکه قرآن نیز، زندگی طبیعی انسان را همواره با سختی و مشکلات توصیف می‌کند و انسان را به تلاش و مقاومت در برابر این سختی‌ها دعوت می‌نماید، در جایی قرآن به سختی‌های زندگی طبیعی اشاره می‌کند، و در برابر این سختی‌ها انسان را به تلاش و ایستادگی دعوت می‌کند:

«لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ» (بلد: ۴)؛ برستی که انسان را در رنج آفریده‌ایم.

«يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ» (انشقاق: ۶)؛ ای انسان، حقا که تو به سوی پروردگار خود به سختی در تلاشی، و او را ملاقات خواهی کرد.

«وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ، وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ» (نجم: ۴۰ - ۳۰)؛ و اینکه برای انسان جز حاصل تلاش او نیست، و نتیجه کوشش را به زودی خواهد دید.

و در جای دیگر به سختی‌های زندگی اجتماعی انسان نیز اشاره می‌شود، و به ایستادگی و مقاومت در برابر این سختی‌ها دعوت می‌نماید:

«إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (احقاف: ۱۳)؛ محققا کسانی که گفتند: «پروردگار ما خداست»، سپس ایستادگی کردند، بیمی بر آنان نیست و غمگین نخواهند شد.

باید توجه داشت که در ادبیات قرآن، گاه از مقاومت و ایستادگی در برابر سختی‌ها عنوان جهاد نیز، تعبیر آورده شده است؛ جهاد تنها به جنگ گفته نمی‌شود؛ بلکه اعم از آن است، چنانکه در لغت، «جهاد در مبارزه با نفس و مبارزه، مقابله و تلاش در برابر سختی‌ها برای رسیدن به هدف استعمال شده است» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲هـ: ۲۰۸). در قرآن نیز، واژه جهاد در معنای مرادف مقاومت، ایستادگی و تلاش همراه با سختی به کار رفته است:

«وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ» (عنکبوت: ۶)؛ و هر که بکوشد، تنها برای خود می‌کوشد؛ زیرا

خدا از جهانیان سخت بی‌نیاز است.

در این آیه، انسانی که با شیطان و وسوسه‌های او مبارزه و مقاومت کرده و در مبارزه با دشمنان به منظور استواری دین کوشش می‌کند و نیز، با شهوت‌های نفس و خواست‌های خطرناک‌های نفس که از هر دشمنی سخت‌تر است، مبارزه می‌کند، «او در حقیقت برای نفع خویشتن قدم برداشته، پاداش و نتیجه کار او به خودش بر می‌گردد» (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸: ۴۳۰).

در آیه‌ای دیگر به نمونه دیگر از جهاد و مقاومت که نمودی جمعی دارد، اشاره می‌شود:

«الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرًا عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ» (توبه: ۲۰)؛ آنها که ایمان آوردند، و هجرت کردند، و با اموال و جان‌هایشان در راه خدا جهاد کردند، مقامشان نزد خدا برتر است و آنها پیروز و رستگارانند!

این آیه، اشاره دارد به «هجرت مسلمانان از مکه به مدینه و سختی‌هایی که مسلمانان با ایستادگی و مجاهدت در این راه با آن مقابله کردند» (طوسی، بی تا، ج ۵: ۱۶۴).

چنانکه مشاهده می‌شود، جهاد در این آیات، در معنایی وسیع شامل مبارزه و مقاومت با هوس‌های نفسانی و سختی‌های که انسان در راه حق با مال، جان و هجرت انجام می‌دهد، استعمال شده است، و قدر متقن تمامی این آیات اظهار تکلیف به مکلف، مختار و آگاه است؛ زیرا امر در آیات و دستورات الهی با پیش فرض مکلف بودن و عدم صغیر و مجنون بودن او، و اختیار داشتن و مجبور نبودن او، و آگاه بودن و عدم جهل انسان تشریح و تکلیف شده است، و مکلف کردن و دستور به مقاومت، نسبت به انسان صغیر و مجنون یا مجبور و یا جاهل، تکلیف به مالایطاق بوده و مورد خطاب شارع چنین افرادی واقع نمی‌شود.

مقام معظم رهبری نیز، دلیل نصرت و پیروزی پیامبر (ص) و مسلمانان در سختی‌ها را نتیجه جهاد، تلاش و مقاومت آنها در سختی‌ها دانسته‌اند و به ماجرای شعب ابی طالب و سختی‌ها آن مقطع و ایستادگی مسلمین اشاره می‌کنند:

«همان ایستادگی اول بعثت، منجر می‌شود به استقامت عجیب سه سال در شعب ابی طالب. شوخی نیست؛ سه سال در یک دره‌ای در مجاورت مکه، بدون آب، بدون گیاه، در زیر آفتاب سوزان. پیغمبر، جناب ابی طالب، جناب خدیجه، همه مسلمان‌ها و همه خانواده‌هایشان توی این تکه - شکاف کوه - زندگی کردند. راه هم بسته بود که برای اینها غذا نیاید، خوراک نیاید. گاهی در ایام موسم - که بر طبق سنن جاهلی آزاد بود؛ یعنی جنگ نبود - می‌توانستند داخل شهر بیایند؛ اما تا می‌خواستند جنسی را در دکانی معامله کنند، ابوجهل و ابولهب و بقیه بزرگان مکه به نوکرها و فرزندان خودشان سفارش کرده بودند که هر وقت آنها خواستند جنسی را بخرند، شما وارد معامله شوید، دو برابر پول بدهید، جنس را شما بخرید و نگذارید آنها جنس بخرند. با یک چنین وضعیت سختی سه سال را گذراندند. این شوخی است؟» (بیانات در دیدار مسئولان نظام به مناسبت مبعث حضرت رسول اعظم (ص)، ۱۳۸۷/۰۵/۰۹: khamenei.ir).

با توجه به آیات که اشاره شد، زندگی فردی و اجتماعی انسان همواره با سختی‌ها و ناملایمات همراه بوده است، و انسان در این مسیر اگر بخواهد به اهداف و خواسته‌های خود برسد، باید با استفاده از آگاهی که وجه امتیاز او از دیگر موجودات است، و همچنین با مقاومت، جهاد و تلاش در برابر ناملایمات این مسیر را طی کند تا به اهداف خود در زندگی فردی و اجتماعی برسد، علامه جعفری در مورد زندگی آگاهانه انسان می‌گوید:

«حیات آگاهانه، حیاتی پویا و هدفدار است که بدون حذف حتی یک استعداد مادی و معنوی انسان، همه استعدادها و نیروهای او را تا حد امکان به فعلیت برساند» (جعفری، ۱۳۹۳: ۱۴۸).

ایشان در مقابل در مورد زندگی غیر آگاهانه می‌فرمایند:

«زندگی طبیعی محض اختصاص به انسان نداشته، بلکه عبارت است از قرار گرفتن ناآگاهانه در جویبار زندگی که به واسطه آن، هر جاننداری با آنچه ملایم طبع اوست، همراه شده و از احساس ناملایم می‌گریزد» (همان، ۱۳۸۹: ۷۷).

بنابراین، معنای مقاومت در قرآن اعم از جهاد فیزیکی در جبهه و جنگ بوده و مخاطب امر، انسان مختار و آگاه است که در برابر سختی‌ها و مشکلات زندگی فردی و اجتماعی خود باید مقاومت و ایستادگی کند تا به اهداف خود برسد.

۲-۴. گونه‌های مقاومت

مقاومت در انسان را می‌توان از جهت اینکه شخص از روی شناخت، آگاهی و انتخاب، این واکنش را انجام می‌دهد یا اینکه این واکنش از روی آگاهی و شناخت قبلی نبوده، بلکه واکنش طبیعی از سوی شخص است، به دو نوع طبیعی و انتخابی تقسیم کرد.

۱. مقاومت طبیعی: قسم طبیعی آن به صورت ذاتی و طبیعی در سرشت تمامی انسان‌ها و حتی موجودات وجود دارد و انسان و موجودات دیگر، در دفاع از خود در برابر هر نوع تهدیدی به صورت غیراختیاری و طبیعی از خود واکنش نشان می‌دهند. به صورت طبیعی، تمامی موجودات در برابر تهدیدات، از خود واکنش نشان می‌دهند و در مقابل آن، از خود دفاع می‌کنند، حتی برخی گیاهان نیز، در برابر تهدید واکنش نشان می‌دهند. این مقاومت و دفاع از خود، یک میل طبیعی و تکوینی است که در ذات همه موجودات نهادینه شده است، و شاید منشاء آن حب ذات و تلاش برای بقاء خود است. در بین موجودات، انسان نیز دارای این ویژگی بوده و برای حفظ بقای خود در مقابل سختی‌ها تلاش می‌کند، و این یک میل طبیعی و فطری در ذات انسان می‌باشد، چنانکه قرآن نیز زندگی طبیعی انسان را همواره همراه با سختی‌ها و ناملازمات و صف می‌کند، و خداوند در مقابل این سختی‌ها انسان را موجودی تلاش‌گر و مقاوم معرفی می‌کند:

«يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهٗ» (انشقاق: ۶)؛ ای انسان، حقا که تو به سوی پروردگار خود به سختی در تلاشی، و او را ملاقات خواهی کرد.

این آیه اشاره بر این مطلب دارد که «انسان چه فقیر و چه غنی در زندگی دنیا در سختی و مشقت است، و برای عبور از این سختی باید به شدت تلاش کند تا بتواند نتیجه عملش را ببیند» (طوسی، بی تا، ج ۱۰: ۳۰۹).

بنابراین، انسان و تمامی موجودات آفرینش در سختی آفریده شده‌اند و بر اساس میل طبیعی به بقاء در برابر این سختی‌ها و مشکلات به طور طبیعی مقاومت می‌کنند.

۲. مقاومت انتخابی: قسم دیگر مقاومت، مقاومت آگاهانه است که انسان قبل از اقدام به مقاومت، به نوع تهدید، شناخت و آگاهی دارد، و مقاومتش در برابر تهدید از روی آگاهی، انتخاب و شناخت تفصیلی صورت می‌پذیرد.

بدون شک مقاومتی که از روی آگاهی و اختیار باشد، و انسان به عنوان فاعل از روی اختیار مقاومت را در برابر خصم انتخاب و انجام دهد، استحقاق مدح و ذم داشته و یک نوع فعل اخلاقی محسوب می‌شود؛ «زیرا این یک اصل اخلاقی است که افعال اختیاری انسان متصف به حسن و قبح می‌شود» (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۱: ۱۰۹).

انسان بر اساس نوع تفکر و باورهای خود، در زندگی فردی و اجتماعی اهداف و آرمان‌هایی را ترسیم می‌کند که برای رسیدن به آن، باید از برخی نیازهای طبیعی خود چشم‌پوشی کند تا بتواند به آن اهداف، دست‌یابی پیدا کند؛ به بیان دیگر، انسان‌ها گاه برای رسیدن به اهداف خود که این اهداف، ممکن است گونه‌های مختلفی چون فردی، سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی داشته باشد، به نسبت باوری که به این اهداف دارند، در مقابل سختی‌ها و مشکلاتی که حتی ممکن است نیازهای اولیه آنها را نیز محدود کند، در مسیر رسیدن به این اهداف مقاومت و ایستادگی کنند.

باید توجه داشت که در اینجا شرایطی که انسان را در موقعیت مقاومت و سختی قرار می‌دهد در اختیار انسان بوده و انسان می‌تواند با چشم‌پوشی از اهداف ترسیم‌شده برای خود، به روال طبیعی زندگی برگشته و دست از مقاومت بردارد؛ به دیگر سخن، در اینجا سختی، مقاومت و صبر معلول هدفی است که انسان برای خود ترسیم کرده و در آن مسیر گام بر می‌دارد، بنابراین با چشم‌پوشی از اهداف، سختی و مقاومتی که در این مسیر ایجاد می‌شود نیز، متوقف خواهد شد؛ زیرا با انتفاء علت، معلوم نیز منتفی می‌شود، در اینجا نیز با انتفاء هدف به عنوان علت، مقاومت نیز به عنوان معلول منتفی می‌شود، در اینجا چون وجود و عدم چنین مقاومتی در اختیار انسان است، چنین مقاومتی را مقاومت انتخابی و آگاهانه می‌نامیم. قرآن نیز به چنین مقاومتی که با انتخاب خود انسان‌ها برای رسیدن به اهداف به وجود آمده است اشاره می‌کند:

«الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرًا عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ» (توبه: ۲۰)؛ کسانی که ایمان آورده و هجرت کرده و در راه خدا با مال و جان‌شان به جهاد پرداخته‌اند، نزد خدا مقامی هر چه والاتر دارند و اینان همان رستگارانند.

چنانکه از آیه استنباط می‌شود، ایمان آوردن، هجرت کردن و جهاد با جان و مال همه با اختیار و انتخاب خود مسلمانان صورت گرفته است و مسلمانان، خود با اختیار تصمیم به مقام و ایستادگی در برابر دشمنان برای پیروزی بر ظلم و کفر و استکبار گرفتند، و رسیدن به این هدف که با انتخاب خود صورت گرفته بود، طبیعتاً سختی‌هایی نیز در پی داشت. بنابراین گاه انسان در مسیر رسیدن به اهداف خود، سختی‌هایی را متحمل می‌شود که این شرایط با اختیار و انتخاب خود به وجود آمده است، و ایستادگی و مقاومتی در برابر چنین سختی‌هایی با دست برداشتن از اهداف قابلیت انتقاء دارد. مقاومت انتخابی را به اعتبار اینکه این شناخت و انتخاب توسط یک فرد حاصل می‌شود یا توسط یک جمع، به دو نوع فردی و جمعی تقسیم می‌کنیم.

۲-۴-۱. اقسام مقاومت انتخابی

مقاومت انتخابی بی‌شک می‌تواند در فرد و جمع ظهور و بروز پیدا کند، چنانکه قرآن نیز بر آن اشاره کرده است. در قرآن، فرد و جمع هر دو مورد خطاب قرار گرفته‌اند و دستور به مقاومت و ایستادگی در برابر سختی‌ها و ناملاپمات واقع شده‌اند. به‌عنوان نمونه خداوند در آیه‌ای شخص پیامبر (ص) را امر به ایستادگی می‌کند:

«فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطَّعُوا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» (هود: ۱۱۲)؛ پس همان‌گونه که فرمان یافته‌ای، استقامت کن و همچنین کسانی که با تو به سوی خدا آمده‌اند (باید استقامت کنند)! و طغیان نکنید که خداوند آنچه را انجام می‌دهید می‌بیند! البته چنانچه از آیه، استفاده می‌شود در ادامه آیه پیروان پیامبر (ص) نیز به استقامت امر شده‌اند؛ ولی امر به ایستادگی ابتدا به پیامبر (ص) به‌عنوان رهبر مسلمانان تعلق گرفته است و این نشانگر اهمیت و موضوعیت داشتن این مطلب است که گاه مقاومت یک فرد دارای چنان اهمیتی است که با مقاومت جمع برابری می‌کند.

در جایی نیز خصوص جمع مؤمنان به صبر و مقاومت و ایستادگی امر شده‌اند:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (آل عمران: ۲۰۰)؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! (در برابر مشکلات و هوس‌ها،) استقامت کنید! و در برابر دشمنان (نیز)، پایدار باشید و از مرزهای خود، مراقبت کنید و از خدا بپرهیزید، شاید رستگار شوید!

در این آیه، خداوند خطابش به جمیع مؤمنان است و آنها را به صبر و مقاومت و ایستادگی در برابر دشمن دعوت می‌کند، علامه طباطبایی ذیل این آیه می‌فرماید:

«امرهایی که در این آیه آمده یعنی امر "اصبروا" و "صابروا" و "رابطوا" و "اتقوا" همه مطلق و بدون قید است، در نتیجه صبرش، هم شامل صبر بر شدائد می‌شود و هم شامل صبر در اطاعت خدا، و همچنین صبر بر ترك معصیت و به هر حال منظور از آن صبر، تك افراد است، چون در ادامه همین صبر را به صیغه "مفاعله - صابروا" آورده که در مواردی استعمال می‌شود که ماده فعل بین دو طرف تحقق می‌یابد. و مصابره عبارت است از اینکه جمعیتی به اتفاق یکدیگر اذیت‌ها را تحمل و استقامت کنند و هر يك صبر خود را به صبر دیگری تکیه دهد و در نتیجه، برکاتی که در صفت صبر است دست به دست هم دهد و تأثیر صبر بیشتر گردد. این معنا امری است که هم در فرد (اگر نسبت به حال شخصی او در نظر گرفته شود) محسوس است و هم در اجتماع (اگر نسبت به حال اجتماع و تعاون او در نظر گرفته شود) چون باعث می‌شود که تك افراد نیروی یکدیگر را به هم وصل کنند و همه نیروها یکی شود» (طباطبایی، ۱۴۱۷ه، ج ۴: ۹۱).

در این آیه، مؤمنان امر به صبر در برابر مشکلات شده‌اند، شاید سؤال این باشد که از جهت لغوی صبر غیر از مقاومت است؛ ولی باید توجه داشت که صبر، گاه مرادف معنای مقاومت نیز استعمال شده است، چنانچه مقام معظم رهبری نیز صبر را مرادف معنای «استقامت» به کار برده‌اند و معادل‌های معنایی دیگری نیز مانند «پایداری، ایستادگی، عقب‌گرد نکردن، استحکام، پافشاری» را برای صبر ذکر کرده‌اند (دیدار رؤسای سه قوه و مسئولان نظام: ۱۳۸۷/۰۶/۱۹).

هر چند صبر و مقاومت از جهاتی مرادف با یکدیگر هستند؛ اما می‌توان گفت تفاوت معنای مقاومت و صبر، وجوه افتراقی نیز دارد. بر اساس معنای لغوی، صبر صرفاً بر ام‌ساک و خودنگهداری و تحمل اطلاق می‌شود؛ ولی مقاومت تحمل و ام‌ساک است که همراه با اقدام عملی برای تغییر شرایط سخت باشد، چنانکه از معنای لغوی صبر و مقاومت نیز چنین اخذ می‌شود؛ زیرا در معنای لغوی صبر صرف «ام‌ساک، نگه‌داری، شکیبایی و تحمل اخذ شده» (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۳: ۳۲۹؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۴۷۴)؛ ولی در معنای مقاومت که از ماده «ق و م» است، معنای «اقدام عملی و مبارزه در برابر سختی و خصم اخذ شده است» (جوهری، ۱۳۷۶ه، ج ۵: ۲۰۱۷؛ مصطفوی، ۱۴۳۰ه، ج ۹: ۳۷۹). بر این اساس می‌توان وجه مشترک بین صبر و مقاومت را تحمل و شکیبایی دانست، و وجه افتراق آنها را در اقدام عملی و مبارزه برای تغییر شرایط دانست که در مقاومت این معنا وجود دارد؛ اما در صبر این معنا اخذ نشده است؛ بنابراین صبری که همراه با اقدام عملی و مبارزه برای تغییر شرایط سخت باشد را مقاومت می‌نامند.

بر این اساس می‌توان گفت، مقاومت فردی، حالت و صفت آگاهانه نفس است که در آن فرد با ایجاد این حالت در درون خود به مقابله و مبارزه عملی با خصم و پدیده‌های مهاجم می‌پردازد. مقاومت اجتماعی یک حالت خودآگاه اجتماعی است که در آن جامعه در فرآیندی خودآگاه، در مواجهه با پدیده مهاجم، به مقابله و مبارزه و ایستادگی در برابر آن می‌پردازد تا شرایط را تغییر دهد.

۲-۴-۲. حسن و قبح مقاومت انتخابی

اگر مقاومت را وصف و عنوانی برای یک حالت نفسانی در انسان بدانیم، می‌توان حسن و قبح این صفت را نیز مورد بررسی قرار دهیم، به نظر می‌رسد، مقاومت بماهو مقاومت به معنای «ایستادگی، مقابله و مبارزه» (جوهری، ۱۳۷۶ه، ج ۵: ۲۰۱۷) است که در ذات خود حسن و قبحی ندارد، و حسن و قبح یک وصف عارضی است که بر اساس متعلق مقاومت، معروض مقاومت می‌شود و آن را متصف به حسن قبح می‌کند؛ به دیگر سخن، حسن و قبح مقاومت عارضی بوده و بر اساس متعلق خود متصف به عنوان حسن و قبح می‌شود. به عنوان نمونه اگر مقاومت و ایستادگی در برابر حق باشد، مقاومت قبیح است، و مقاومتی که در برابر باطل و برای از بین بردن باطل و احیای حق است، این مقاومت حسن بوده و مورد مدح عقلاء نیز است.

مقاومت حسن، مقاومتی است که در طریق اعتدال و به دور از افراط و تفریط باشد. به بیان دیگر، چنانچه در تعریف عدالت گفته شده «عدالت قرار دادن هر چیزی در جای خود است» (گلپایگانی، ۱۴۱۸ه: ۱۳۸؛ شریف الرضی، ۱۴۱۴ه: ۵۵۳). به تعبیر دیگر، «عدالت اقامت و استواری هر چیزی در جای خود است که حد وسط آن می‌باشد، و عدم خروج از حد خود را گویند» (فیومی، ۱۴۱۴ه: ۳۹۶؛ فیروز آبادی، ۱۴۱۵ه، ج ۳: ۵۶۹). بنابراین، مقاومتی که متصف به وصف حسن و عدل است، مقاومتی است که در جا و موضع خود به کار گرفته شود. چنین مقاومتی حسن بوده و مدح عقلا را با خود دارد، در غیر این صورت مقاومتی که در موضع و مکان خود انجام نشود، مقاومت قبیح خواهد بود. به عنوان مثال، مقاومت در برابر ظالم به حق و مقاومت حسن است؛ ولی بنا گذاشتن بر مقاومت، مقابله و عدم تعامل و رفتارهایی از این قبیل در برابر همه، اعم از ظالم و مظلوم، دوست و دشمن، خودی و غیرخودی، این نوع مقاومت خروج از اعتدال بوده و مورد مذمت عقلاء می‌باشد. ظهور و بروز چنین رفتاری در مقابل دوست و دشمن نمود و ثمره‌ای خوبی نخواهد داشت و طبیعتاً مذمت عقلاء را در پی خواهد داشت.

بدون شک عدالت در هر امری لازم و ضروری است و خروج از حد اعتدال نقطه شروع انحراف است. مقاومت نیز از این قاعده مستثنا نیست و مقاومت حسن، مقاومتی است که به دور از افراط و تفریط و در صراط عدالت صورت پذیرد.

باید گفت، گاه از مقاومت برداشت‌ها و تفسیرهایی صورت می‌گیرد که برخی از این تفسیرها، تفسیر خوبی و ممدوحی از مقاومت ارائه می‌دهد، و برخی نیز، تفسیر مذموم از مقاومت ترسیم می‌کنند. بنابراین، می‌توان مقاومت را به مقاومت خوب و بد تقسیم کرد؛ بر اساس این تقسیم‌بندی گاه مقاومت را تنها با صبر و تحمل بدون اقدام هوشمندانه عملی، در برابر مشکلات و سختی‌ها تا رفع مشکلات، تفسیر می‌کنند، این مقاومت یک مقاومت مذموم و بد است. به‌عنوان مثال، صبر و تحمل تحریم‌ها بدون اقدام عملی در مدیریت اقتصادی و روش مواجهه و مقابله کشور با تحریم‌ها، مقاومتی بد است. همچنین مقاومتی که در برابر مشکلات تنها بر توان خود تکیه می‌کند و نگاه و اعتمادی به دیگران به‌صورت مطلق یعنی حتی دوستان نیز ندارد، یک مقاومت غیر معقول است؛ زیرا کمک گرفتن از دوستان در برابر خصم، منافاتی با مقاومت ندارد؛ بلکه استفاده از توانایی‌ها برای مقابله با سختی‌ها عین مقاومت است، در نتیجه توانایی‌ها بر دو نوع توانایی‌های درونی، توانایی بیرونی تقسیم می‌شود:

۱. توانایی‌های درونی: توانایی‌هایی هستند که تکیه بر درون کشور دارند و در استفاده از آنها نیازی به دیگران نیست.
۲. توانایی‌های بیرونی: توانایی‌هایی هستند که در تعامل با دیگران به دست می‌آید و بدون تعامل دستیابی بدان حاصل نمی‌شود.

در مقاومت ایده‌آل از هر دو نوع توانمندی استفاده می‌شود؛ یعنی هم از توانایی‌های درونی که بدون وابستگی به دیگران موجودند، استفاده می‌شود، و هم از توانایی‌های بیرونی استفاده می‌شود که با تعامل با دوستان و یاری گرفتن از آنها صورت می‌پذیرد؛ بلکه حتی می‌توان فراتر نیز فکر کرد و گفت تعامل با شبه‌دشمنان به‌گونه‌ای که تبدیل به دوست شوند نیز، نوعی توانمند کردن است. مراد از شبه‌دشمن، دشمنی است که با اصول، مبانی و اصل حاکمیت کشور دشمنی ندارد؛ بلکه دشمنی او با اموری است که می‌توان با تعامل حل شود. مقام معظم رهبری نیز، در سخنان‌شان بر این مطلب اشاره دارند که دشمنان اصلی کشور دشمنی‌شان مربوط به اصل نظام و مبانی آن است:

«یک نکته همین مسئله علت دشمنی است. سهل‌انگاری نباید کرد، سهل‌اندیشی نباید کرد؛ علت دشمنی، ماهیت و حقیقت این حرکت عظیم است؛ این علت دشمنی است. علت دشمنی، شجاعت و فداکاری ملت ایران است، وفاداری ملت ایران است؛ اینها علت دشمنی است. علت دشمنی، پابندی جمهوری اسلامی به مبانی اصلی انقلاب است که این پابندی تا امروز به‌طور کامل محفوظ مانده است؛ علت دشمنی اینها است. علت دشمنی، این است که جمهوری اسلامی دارد نشان می‌دهد که یک تمدنی در حال رشد و بالندگی است که اگر به توفیق الهی و به کمک الهی به نتایج خودش برسد، بساط ظلم و استکبار و استعمار دولت‌های غربی برچیده خواهد شد؛ علت دشمنی اینها است» (بیانات در دیدار مردم قم، ۱۳۹۷/۱۰/۱۹: khamenei.ir).

بنابراین، کشوری که اصول و مبانی ما را قبول دارد و به آن احترام می‌گذارد، ایجاد تعامل با چنین کشورهایی توانمند کردن و مقاوم کردن کشور است، و ایجاد اختلاف و تنش با چنین کشورهایی تضعیف توانمندی و مقاومت کشور بوده که مذمت عقلاء را در پی خواهد داشت.

از این رو، مقاومت ممدوح، استفاده عملی از تمامی توانایی‌های درونی و بیرونی است و عدم استفاده از این توانایی‌ها، مقاومتی مذموم بوده و مذمت عقلاء را در پی خواهد داشت.

۲-۴-۳. ابزاری بودن مقاومت انتخابی

در مقاومت انتخابی و آگاهانه، مقاومت و ایستادگی در برابر خصم به‌صورت کاملاً هوشمندانه است. به بیان دیگر، در مقاومت و ایستادگی، مقاومت بماند مقاومت مطلوب واقعی نیست؛ بلکه مقاومت وسیله و ابزار است که ما را به اهداف و غایت‌مان می‌رساند. بنابراین، مقاومت همیشه باید همسو با غایت و در جهت حفظ آن صورت پذیرد. مقاومتی که خودش هدف شود یا باعث تضعیف اهداف شود، چنین مقاومتی مقاومت مذموم و غیرهوشمندانه است. به بیان دیگر، مقاومت هوشمندانه مقاومتی است که در آن هدف و غایت، حفظ توانمندی‌های درونی و بیرونی است. در این نگاه، مقاومت و هرگونه واکنش در برابر خصم و امور دیگر، با نگاه به حفظ و تقویت این اهداف صورت می‌پذیرد، و در صورت تضعیف این توانمندی‌ها انواع واکنش‌های تعاملی یا تدافعی یا تهاجمی با

خشم که در قالب مقاومت باعث تضعیف شده‌است، متوقف خواهد شد. به بیان دیگر، هر نوع واکنش اعم از تدافعی، تهاجمی و تعاملی با خصم که موجب تقویت توانایی‌های درونی و بیرونی یک جامعه شود، مقاومت هوشمندانه نام دارد. در مقابل، هر نوع واکنشی که موجب تضعیف این توانایی‌ها شود، مقاومت غیرهوشمندانه و مذموم است.

حفظ توانمندی‌ها درونی و بیرونی خط مرز و غایت در واکنش‌های مقاومتی است. بر این اساس، ممکن است گاه، تعامل با خصم را نیز یک نوع مقاومت بدانیم؛ یعنی در صورتی که تقابل باعث تضعیف توانمندی‌ها و دور شدن از اهداف شود، و برعکس تعامل باعث تقویت توانمندی‌ها و رسیدن به اهداف شود، در این صورت تعامل خود یک نوع مقاومت است. مقام معظم رهبری نیز، در هر اقدامی حفظ اهداف را لازم دانسته‌اند و بر آن تأکید می‌کنند:

«به خصوص امروز، وظیفه، مرزبندی صحیح و صریح با جبهه دشمن است... چه مرزهای دینی و عقیدتی، چه مرزهای سیاسی. استقلال، مرزی است برای کشور باید در روابط اینها لحاظ شود. شما می‌گویید ارتباط داشته باشیم با دنیا، خیلی خوب، ارتباط داشته باشید، منتها معلوم باشد با چه کسی ارتباط دارید، چرا ارتباط دارید، چه جور ارتباطی دارید، اینها مشخص باشد» (بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری: ۱۳۹۲/۱۲/۱۵).

بر این اساس، ارتباط با دوستان و کشورهای که به اصول و مبانی نظام و همچنین بر مرزهای عقیدتی و سیاسی احترام می‌گذارند، یک توانمندی بیرونی محسوب شده و موجب تقویت توانمندی در برابر دشمنان شده و نظام را به اهداف خود نزدیک می‌کند که باید حفظ و تقویت شود. قرآن نیز، بر این مطلب اشاره دارد و رحمت و رأفت با دوستان و شدت با دشمنان را از نشانه‌های مؤمنین توصیف می‌کند:

«مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ...» (فتح: ۲۹)؛ محمد (ص) فرستاده خداست و کسانی که با او هستند در برابر کفار سرسخت و شدید، و در میان خود مهربانند.

علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌فرماید:

«کلام در این صدد است که مؤمنین به رسول خدا (ص) را توصیف کند، و "شدت" و "رحمت" که دو صفت متضاد است از صفات ایشان شمرده شده‌است. و جمله "أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ" را مقید کرد به جمله "رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ" تا توهمی که ممکن بود، بشود دفع کرده باشد، و دیگر کسی نپندارد که شدت و بی‌رحمی نسبت به کفار، باعث می‌شود مسلمانان به‌طور کلی و حتی نسبت به خودشان هم سنگدل شوند» (طباطبایی، ۱۴۱۷هـ، ج ۱۸: ۲۹۹).

بر این اساس شدت و ایستادگی در برابر دشمن، نباید موجب شود که دوستان احساس سنگدلی و بی‌رحمی حتی نسبت به خود داشته باشند و از ما دلسرد شوند.

بنابراین، مقاومت انتخابی و هوشمند صرفاً ابزاری است برای حفظ اهداف و توانایی‌ها، و اگر مقابله با مهاجم باعث دور شدن از اهداف شود، چنین مقاومتی مذموم بوده و باید اصلاح یا تغییر گردد. اصلاح و تغییر این نوع مقاومت نیز، با حفظ و تقویت روابط با دوستان و تغییر نوع مقابله (تعامل، تهاجم و تدافع) صورت می‌پذیرد.

۳. نتیجه‌گیری

یافته‌هایی که از بررسی مفهوم‌شناختی مقاومت، از روی منابع واژ شناسی، منابع دینی و از مقایسه این مفهوم با مفاهیم دیگر که از جهتی با مفهوم مقاومت وجه اشتراک داشتند به دست آمد، موارد ذیل است که بدان اشاره می‌کنیم:

۱. مقاومت به معنای ایستادگی و مقابله در برابر خصم، در لغت و استعمالات عرفی اعم از مفهوم جنگ بوده و شامل غیرجنگ نیز می‌شود.

۲. مقاومت دارای ظهور و بروز فعلی و عملی است و از این جهت، با مفهوم صبر متمایز است.

۳. مقاومت اگر از روی اختیار و انتخاب و آگاهی باشد، استحقاق مدح و ذم دارد و متصف به حسن و قبح می‌شود. از این رو، این مقاومت با مقاومت غیراختیاری و تکوینی متمایز است که متصف به حسن و قبح نمی‌شود.
۴. مقاومت هدف نیست؛ بلکه ابزار و وسیله‌ای برای حفظ منافع و اهداف ترسیم شده است. با این قید، مقاومتی که خودش بماهو مقاومت هدف است، خارج می‌شود.
۵. مقاومت حسن، مقاومتی است که آگاهانه و هدفمند بوده و ابزاری است برای حفظ و تقویت توانمندی‌های دورنی و بیرونی و در جهت رسیدن به اهداف صورت می‌پذیرد.

بر این اساس، مقاومت به معنای ایستادگی و مقابله در برابر خصم باید انتخابی، آگاهانه و هدفمند و دارای بروز عملی و فعلی باشد. چنین مقاومتی از این جهت که انتخابی و آگاهانه است متصف به مدح و ذم می‌شود، چون یک فعل اختیاری است. مقاومتی ممدوح و هوشمندانه است که ملاک و معیار در آن، ایستادگی و حفظ اهداف و منافع تعیین شده باشد و در چنین مقاومتی، مقاومت آلت و ابزاری برای حفظ توانمندی‌ها و رسیدن به هدف است. بنابراین، حسن و قبح مقاومت متوقف بر حفظ اهداف و تقویت منافع است، در صورتی که مقاومت به حفظ و تقویت اهداف آسیب برساند، چنین مقاومتی مذموم خواهد بود.

تعارض منافع

طبق گفته نویسنده، پژوهش حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع است.

منابع

قرآن کریم

- ابن فارس، احمد بن فارس. (۱۴۰۴ه). معجم مقاییس اللغة. محقق: عبدالسلام محمد هارون. چاپ اول. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- جعفری، محمدتقی. (۱۳۸۹ش). حیات معقول. تنظیم: عبدالله نصری. چاپ دوم. تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- جعفری، محمدتقی. (۱۳۹۳ش). تحقیقی در فلسفه علم. تدوین و تنظیم: عبدالله نصری. چاپ پنجم. تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶ش). الصحاح. محقق: احمد عبد الغفور عطار. چاپ اول. بیروت: دار العلم للملایین.
- حمیری، نشوان بن سعید. (۱۴۲۰ه). شمس العلوم. محقق: مطهر بن علی اریانی و دیگران. چاپ اول. دمشق: دار الفکر.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ه). مفردات ألفاظ القرآن. چاپ اول. بیروت: دار القلم.
- شریف الرضی، محمد بن حسین. (۱۴۱۴ه). نهج البلاغة. محقق: صبحی صالح. چاپ اول. قم: هجرت.
- طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷ه). المیزان فی تفسیر القرآن. چاپ پنجم. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲ش). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. با مقدمه محمد جواد بلاغی. چاپ سوم. تهران: انتشارات ناصرخسرو.
- طوسی، محمد بن حسن. (د. ت). التبیان فی تفسیر القرآن. مقدمه شیخ آغا بزرگ تهرانی و تحقیق احمد قصیرعاملی. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- عمید، حسن. (۱۳۸۴ش). فرهنگ عمید. چاپ سی و سوم. تهران: انتشارات امیر کبیر.
- فیروز آبادی، محمد بن یعقوب. (۱۴۱۵ه). القاموس المحيط. چاپ اول. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- فیومی، أحمد بن محمد. (۱۴۱۴ه). المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی. الطبعة الثانية. قم: مؤسسه دار الهجرة.
- گلپایگانی، علی ربانی. (۱۴۱۸ه). القواعد الکلامیة. الطبعة الأولى. قم: مؤسسه الإمام الصادق (ع).
- مصطفوی، حسن. (۱۴۳۰ه). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. الطبعة الثالثة. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- میر قادری، سید فضل‌الله؛ کیانی، حسین. (۱۳۹۱ش). بن‌مایه‌های ادبیات مقاومت در قرآن. «فصلنامه علمی- تخصصی مطالعات ادبی متون اسلامی»، دوره ۱۰، شماره ۱

سایت‌ها

- مقام معظم رهبری، بیانات در دیدار مسئولان نظام به مناسبت معیت حضرت رسول اعظم (ص). ۱۳۸۷/۰۵/۰۹. khamenei.ir.
- مقام معظم رهبری، بیانات در دیدار رؤسای سه قوه و مسئولان نظام. ۱۳۸۷/۰۶/۱۹. khamenei.ir.
- مقام معظم رهبری، بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی. ۱۳۹۵/۰۹/۲۷. khamenei.ir.
- مقام معظم رهبری، بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری. ۱۳۹۲/۱۲/۱۵. khamenei.ir.

مقام معظم رهبری، بیانات در دیدار مردم قم. ۱۳۹۷/۱۰/۱۹. khamenei.ir.

Sources

Holy Quran.

Ibn Faris, A. (1984). *Mu'jam Maqayis al-Lughah*. Edited by 'Abd al-Salam Muhammad Harun. 1st ed. Qom: Maktab al-'Ilam al-Islami. [In Arabic].

Amid, H. (2005). *Farhang-e Amid [Amid Dictionary]*. 33rd ed. Tehran: Amir Kabir Publishers. [In Persian].

Fayyumi, A. (1993). *Al-Misbah al-Munir fi Gharib al-Sharh al-Kabir li'l-Rafi'i*. 2nd ed. Qom: Mu'assasat Dar al-Hijrah. [In Arabic].

Firuzabadi, M. (1994). *Al-Qamus al-Muhit*. 1st ed. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyah. [In Arabic].

Golpayegani, 'A. (1997). *Al-Qawa'id al-Kalamiyya*. 1st ed. Qom: Mu'assasat al-Imam al-Sadiq (AS). [In Arabic].

Humayri, N. (1999). *Shams al-'Ulum*. Edited by Mutahhar ibn 'Ali Aryani, Yusuf Muhammad 'Abdullah, and Husayn ibn 'Abdullah al-'Amri. 1st ed. Damascus: Dar al-Fikr. [In Arabic].

Ja'fari, M. (2010). *The Rational Life*. Edited by 'Abdullah Nasri. 2nd ed. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Allameh Ja'fari's Works. [In Persian].

..... (2014). *An Inquiry into the Philosophy of Science*. Compiled and edited by 'Abdullah Nasri. 5th ed. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Allameh Ja'fari's Works. [In Persian].

Jawhari, I. (1957). *Al-Sihah*. Edited by Ahmad 'Abd al-Ghafur 'Attar. 1st ed. Beirut: Dar al-'Ilm li'l-Malayin. [In Arabic].

Mirqaderi, S., & Kiani, H. (Summer 2012). *The Underpinnings of Resistance Literature in the Quran*. "Scientific-Specialized Quarterly of Literary Studies of Islamic Texts". Vol. 1, No. 1. [In Persian].

Mostafavi, H. (2009). *Al-Tahqiq fi Kalimat al-Qur'an al-Karim*. 3rd ed. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah - Markaz-e Nashr-e Asar-e 'Allameh Mostafavi. [In Arabic].

Raghib Isfahani, H. (1991). *Mufradat Alfaz al-Qur'an*. 1st ed. Beirut: Dar al-Qalam. [In Arabic].

Sharif al-Radi, M. (1993). *Nahj al-Balagha*. Edited by Subhi Salih. 1st ed. Qom: Hijrat. [In Arabic].

Tabatabai, S. (1996). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. 5th ed. Qom: Daftar-e Intesharat-e Islami-e Jame'e-ye Modarresin-e Howzeh-ye 'Elmiyeh Qom. [In Arabic].

Tabrisi, F. (1993). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. With an introduction by Muhammad Jawad Balaghi. 3rd ed. Tehran: Nasir Khosrow Publications. [In Persian].

Tusi, M. (n.d.). *Al-Tibyan fi Tafsir al-Qur'an*. Edited with an introduction by Sheikh Agha Buzurg Tehrani and Ahmad Qasir 'Amili. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-'Arabi. [In Arabic].

Websites

The Supreme Leader, Statements at a meeting with officials of the Islamic Republic on the occasion of the Bi'that of the Holy Prophet (PBUH). July 31, 2008, Website: khamenei.ir. [In Persian].

The Supreme Leader, Statements at a meeting with the heads of the three branches of government and officials of the Islamic Republic. September 10, 2008, Website: khamenei.ir. [In Persian].

The Supreme Leader, Statements at a meeting with officials of the Islamic Republic and guests of the Islamic Unity Conference. December 17, 2016, Website: khamenei.ir. [In Persian].

The Supreme Leader, Statements at a meeting with members of the Assembly of Experts. March 6, 2014, Website: khamenei.ir. [In Persian].

The Supreme Leader, Statements at a meeting with the people of Qom. January 9, 2019, Website: khamenei.ir. [In Persian].

الدراسات الدولية في المقاومة

j isr.qom.ac.ir

دراسة مفهوم المقاومة وحدود صدقها

حجة لطفی قراملکی^١ ومرتضى مداحي^٢

١. طالب الدكتوراه في العلوم الاجتماعية الإسلامية، كلية العلوم الاجتماعية، جامعة الأديان والمذاهب، قم، hojjatqaramalki@gmail.com

٢. أستاذ مساعد في قسم الدراسات الشيعية، كلية الدراسات الإسلامية، جامعة الأديان والمذاهب، قم، إيران. m.maddahi@urd.ac.ir

المعلومات المقالة	الملخص
نوع المادة: مقالة محكمة	يرجع جذور مفهوم «المقاومة» إلى خبرات والتجربة الثورة الإسلامية في إيران، في الآونة الأخيرة قد جلبت إنتباه الكثير في جميع أنحاء العالم وقد أدى هذا الأمر إلى بروز حركات وتيارات فكرية وعملية، وللموصول إلى مبتغاه لابد من معرفة مفاهيم هذا التيار بشكل صحيح ورسم حدوده والفروق التي بينه وبين مفاهيم أخرى كالحرب والجهاد. دراسة هذا المفهوم كمقولة إسلامية وشيعية تحتاج إلى دراسة النصوص الدينية كالقرآن والروايات بشكل صحيح حتى نبين جميع حالات المقاومة وكذلك لابد من ندرس الحسنة والقبح كفعل إرادي. هذه الدراسة الإيجابية على هذا السؤال أن المقاومة بحد ذاتها والحدود المذكورة لها، تعتبر غاية أم وسيلة للوصول إلى غاية خاصة. يعتمد البحث منهج الوصفي - التحليلي بالتركيز على معرفة المفهوم وأسلوب المكتبي لشرح وتفصيل ماهية المقاومة وأبعادها وخصائصها وفروقاتها عن مفاهيم الأخرى. وتُظهر النتائج أن المقاومة، خلافا لمفاهيم أخرى كالصبر، لها ظهورٌ وتجليٌ عملي؛ فإذا ما نُقِدت المقاومة طواعيةً وبوعي، فإنها تستحق الحسنة والقبح الأخلاقي. المقاومة المدبوحة هي نتاج الوعي، وهذا الوعي يستند إلى الحفاظ على القدرات وتعزيزها. وهذه المقاومة ليست سوى أداة للحفاظ على المصالح وتحقيق الأهداف.
تاريخ المقال:	
تاريخ الاستلام: ٢٠٢٥/١١/١٥	
تاريخ المراجعة: ٢٠٢٥/١٢/٢٦	
تاريخ القبول: ٢٠٢٦/٠٢/٠٧	
تاريخ النشر: ٢٠٢٦/٠٣/٢١	
الكلمات الرئيسية:	
دراسات المقاومة، تصنيف المقاومة، المقاومة الانتقائية، مزايا وعيوب المقاومة، المقاومة الأدائية.	
الاقتباس: لطفی قراملکی، حجة وآخرون. (٢٠٢٦). «دراسة مفهوم المقاومة وحدود صدقها». الدراسات الدولية في المقاومة. المجلد ١. العدد ١. صص: ٩٣-٧٧	
https://doi.org/10.22091/jisr.2026.14882.1022	
الناشر: جامعة قم	© المؤلفون.

